

megismerhetjük a hazai és külföldi könyvkereskedelmi központokkal ápolts kapcsolattal: ez annyira sikeres volt, hogy Kazay Pekingből is be tudott szerezni egy tekercset. Művelődéstörténeti szenzációnak tekinthető, hogy a debreceni Nagykönyvtárban előkerültek Kazay saját kezével készített rajzai, amelyek leginkább dunántúli római régészeti leleteket ábrázolnak. A kötetben több színes képen találkozhatunk ezekkel a munkákkal, de régészeti hasznosításuk további kutatásokat igényelnek. A könyvben sehol sincs arra utalás, hogy digitalizálták-e már ezeket a rajzokat, de a Nagykönyvtár munkatársaitól tudom, hogy ezek hamarosan elérhetőek lesznek a könyvtár elektronikus gyűjteményében. Úgy vélem, érdemes még arra is felhívni a figyelmet, hogy a kora újkori debreceni olvasási szokásokat Gáborjáni Szabó Botond megpróbálja elhelyezni a 19. században élt cívisek írni-olvasni tudásának arányához mérve. Gondolatmenete mindenképp figyelemre méltó, bár megállapításai nem tekinthetőek még végérvényesnek, hiszen alap kutatások hiányoznak még a téma hiteles megismeréséhez.

Kazay igen sok nyelven írt és olvasott, ezért nem meglepő, hogy a középkori latin és német nyelvű kódexeken kívül, héber, görög és arab nyelvű munkákat is beszerezett. Első hallásra viszont furcsának tűnhet, hogy magyar nyelvű művek (szakirodalom és szépirodalom egyaránt) alig találhatóak meg könyvtárában, de ez nem annyira egyedül a korban, hiszen könyvgyűjtői tevékenységét a magyar nemzeti- és irodalmi öntudat megjelenése előtt befejezte.

Ez a monográfia nemcsak azért hasznos, mert alapos forráskutatásra épít, hanem azért is, mert közreadja Kazay Sámuel rekonstruált könyvtárának jegyzékét. A mintegy 2203 tételből álló lista igen impozáns, amelynek feldolgozása sok pozitívumot és néhány negatívumot is tartalmaz. A szerző arra vállalkozott, hogy több korabeli könyvjegyzéket egyetlen egy listává gyűr össze, és a jegyzékekben található címleírásokat kiegészíti modern névalakokkal, valamint megadja a ma is elérhető kötetek raktári jelzeteit is. Láthatóan autopszián alapult a munkája, hiszen csak olyan tételeknél tünteti

fel a raktári jelzeteiket, amelyekről egyértelműen bebizonyíthatóak, hogy egykor Kazay tulajdonában voltak. Mivel a könyvjegyzékek bibliográfiai egységeit szoros ábécérendbe rendezte, felbontult az eredeti katalógusok sorrendje, viszont egységes egészként látjuk az egykori könyvtár felépítését.

Valószínűleg terjedelmi okokból nem készült a kötethez külön névmutató, amely a rekonstruált könyvtár esetében fölösleges is lenne, hiszen ábécében szerepelnek az egyes tételek, viszont a könyv szöveges részében szereplő neveket nem tudjuk így visszakeresni. (Szabadi István fentebb említett adattára tartalmaz névmutatót, de annyira sok azonos névalak szerepel a kötetben, hogy nehezen áttekinthető a könyv.) Gondolom, Gáborjáni Szabó Botond munkája előbb-utóbb elérhető lesz elektronikus formában is, amelyben a szabadszöveges keresés használatával teljesen feleslegessé válik külön névmutató használata. Kicsit zavarónak tartom azt is, hogy csak a felhasznált szakirodalomról készült bibliográfia, a levéltári és kéziratos forrásokat csak a lábjegyzetekben böngészve kereshetjük vissza, de valószínűleg ezt is orvosolni fogják az elektronikus változat keresési lehetőségei.

Könyveket gyakran használó emberként mindig örömmel tölt el, ha egy-egy művet tartós, kemény kötésben vehetek kézbe. Mivel Kazay munkásságát feldolgozó kötet kézikönyv jelleggel is bír, igen jó ötlet volt a könyvet keménynyelvű kötésben forgalomba hozni, amely színvilágában a debreceni Nagykönyvtár olvasótermét juttatja az eszünkbe.

HEGYI ÁDÁM

Békés Enikő, Asztrológia, orvoslás és fizionómia Galeotto Marzio műveiben, (Humanizmus és reformáció, 35), Bp., Balassi Kiadó, 2014.

A Balassi Kiadó által kiadott Humanizmus és reformáció című sorozat legújabb, 35. kötete egy Galeotto Marzióról szóló monográfia, amelyben a szerző, Békés Enikő, Galeotto méltó irodalomtörténeti helyét kívánja visszaállítani a műveiben megnyilvánuló és az általa közvetí-

tett orvosi-asztrológiai tanok, az arisztotelianus természetfilozófia és a fiziognómiai szemléletmód mélyebb bemutatásával. A kötetben fontos szerepet kap a szerző azon szándéka, hogy a neoplatonikus és a skolasztikus hagyományok együttélését bizonyítsa a 15. századi Itáliában, meghatározza Galeotto *De doctrina promiscua* című traktátusának műfaját, és ezáltal a művet egyfajta interdiszciplináris – orvosi, asztrológiai, enciklopedikus – keretbe helyezze, valamint hogy a korabeli Firenze és a Mediciek, ezen túl Hunyadi Mátyás uralkodói reprezentációját elemezze a fiziognómia évezredes hagyományának tükrében.

A bevezetésben először a kutatástörténetről olvashatunk, amelyből megtudhatjuk, hogy Galeotto Marzio megítélése a magyar tudományosság fejlődése folyamán igencsak ambivalensnek volt nevezhető. A két nagy reneszánszkutató, akiknek a szakmai alapkövek letételét köszönhetjük, Huszti József és Ábel Jenő – jöllehet Galeotto bekerült Schwandtner *Scriptores Rerum Hungaricarum*ába – nem tartották őt komoly szerzőnek, és ennek okát főként a sokáig lenézett, másod-élvonalbelinek tartott témái, az asztrológia, a mágia, a chiromantia, és a fiziognómia tárgyalásában jelölték meg. Olasz kutatók kezdték el a múlt század közepén Galeotto pályafutását és irodalomtörténeti szerepét újragondolni. Közülük a legjelentősebbek a teljesség igénye nélkül: a komoly asztrológiai és forráskezelési szempontokat elsőként bevezető Mario Frezza, a Galeottót a padovai averroisták körébe soroló filozófiatörténész Giuseppe Saitta, az eszmetörténeti kontextusban vizsgálódó Cesare Vasoli, továbbá Gabriella Miggiano, az első kutató, aki Galeottóról átfogó jellegű, monografikus művet írt, valamint megkísérelte őt a kortárs filozófiai gondolkodásban másokkal – pl. Marsilio Ficínóval – összevetve elhelyezni, és végül Graziella Federici Vescovini, aki kimondta, hogy Galeotto a padovai, nagyrészt a Pietro d’Abanóra hagyatkozó averroista hagyomány örököse, és akire Békés Enikő is nagymértékben támaszkodik jelen könyvének megírása során. A kötetben a Galeottóra vonatkozó legfőbb kérdéskörök és felvetések az említett kutatói áramlatok mentén helyezkednek el, néha azon-

ban a korábbi kijelentésekkel vitatkozva, vagy éppen ellenkezőleg, egyetértve, de mindenképpen számos újdonsággal ezeket kiegészítve.

A *Galeotto életpályája, munkássága, különös tekintettel orvosi-asztrológiai ismereteire* című fejezet összefoglalja mindazokat az adatokat, amelyeket Galeotto Marzio életpályájáról a korábbi irodalomtörténeti kutatások már összegyűjtöttek, és kiemeli a szélesebb közönség számára is ismert Galeotto-művek főbb jellemzőit, kitér a szerző vád alá helyezésére, letartóztatására, és végül a szabadulására, emellett összefoglalja a monográfia kiindulópontjával szolgáló irányelveket. Az eretnység vádalapját képező értekezés, a *De incognitis vulgo* olyan súlyos, a keresztény dogmákkal ellentétes tanokat fogalmazott meg, mint például, hogy keresztység nélkül is bárki üdvözülhet, aki hite szerint erkölcsösen él; a lélek halhatatlanságára nincs bizonyíték, tudniillik ez hit kérdése, illetve talán a mágia választ adhat rá, mert a segítségével fel lehet támasztani a holtakat; a pogány és a keresztény rítusok között párhuzamot lehet vonni; és hogy a tudatlanság a legnagyobb bűn, a tudósnak pedig morális kötelessége a tudás terjesztése. Galeotto hathónapos raboskodás után, a szabadsága fejében visszavonta tanait, és további műveiben sokkal óvatosabban fogalmazott: ezt a tényt azért tárgyalja a szerző, mert szándékában áll a tanulmánya további részeiben az említett tanokra alapozva megvizsgálni Galeotto nézeteit, természetfilozófiai gondolkodásmódjának megnyilvánulásait, illetve szemléletmódjának fejlődését. Mindezekből kiindulva kijelenti, hogy Galeotto kettős természetű humanista tudós volt, akinél az ókori klasszikus műveltség párosult a padovai skolasztikus filozófiával, és mint olyan, tipikus példáját képviselte a padovai arisztotelianus körbe tartozó tudóstípusnak.

A *De doctrina promiscua keletkezéstörténete* című részben Békés Enikő először a dedikáció témakörét járja körül: tudjuk, hogy a művet Galeotto Lorenzo Medicinek ajánlotta, viszont nem kapott érte semmi olyasféle jutalmat, amelynek megszerzése céljából általában a humanista auktorok dicskölteményt, vagy egyéb műveket, például filozófiai traktátust ajánlottak a hatal-

masságoknak. Mi lehetett ennek az oka? Békés Enikő erre nem talál egzakt választ sem a szöveg belső érvei, sem a rendelkezésre álló történelmi források alapján. Felvet néhány érdekes, az elődök által megfogalmazott gondolatot, mely szerint Galeotto a köztudottan neoplatonikus Mediciekkel szemben az arisztotelianus filozófia tanait képviselte, vagy hogy nem tudott elég jól görögül, és ez a tény akkoriban elég nagy hátránynak számított a Quattrocento Firenzéjében. Persze a felsorolt érvek nem jelenthetnek komoly tényezőt Galeotto időleges mellőzöttségének magyarázatára, így ezeket a feltételezéseket nem csupán Békés Enikő, de már a korábbi szakirodalom szerzői is cáfolják. Közül viszont a keletkezéstörténet szempontjából egy másik – bár az előzőekkel nem összefüggő – fontos tény, miszerint ebben a korban vált uralkodóvá az a nézet, amely párhuzamba állította a kozmoszban uralkodó rendet a földi kormányzással. A makrokozmosz működése képeződik le tehát a földi életben, a jó uralkodó pedig jó törvényhozó és jó végrehajtó egyben: ő az, aki a társadalom különféle bajait megfelelően orvosolni tudja: nem véletlen tehát, hogy az orvos-uralkodó párhuzam, ennek nyomán pedig a *medicus-Medici* metafora népszerűvé vált.

Az előzőekben megfogalmazott gondolatok vezetnek el az olvasót a monográfia következő nagy részéhez, amelynek összefoglaló címe az *Orvostudomány, lélekfilozófia és az antik irodalom recepciója a műben. A Medicina* elnevezéssel illetett szakasz az orvostudomány reneszánsz kori megítélésének bemutatásával kezdődik, mivel a szerző szerint a *De doctrina* kereteit az orvostörténeti kontextus határozza meg. Az antik orvoslás elméleteitől elindulva a középkori arab orvostudomány eredményein át juthatunk el a korabeli reneszánsz korszakába, ahol a galénoszi és az avicennai természetfilozófiai orvoslás már kezdett meghaladottá válni. Megismerkedhetünk ezen felül egy másik megközelítéssel is, mely szerint még Petrarca, aki szerint a lélek gyógyítása előrébb való, mint a testé, éles kritikát fogalmazott meg az orvosokkal szemben. Az említett petrarcai szemléletet szerzőnk az szakirodalom alapján középkori

felfogásnak tartja, majd megemlíti, hogy hasonló irányvonalat képvisel Coluccio Salutati is: végeredményben a medicina a társadalom szempontjából teljesen haszontalan tudomány. A Petrarca által elindított igen éles polémia szépen illeszkedik a korszaknak a jog vagy az orvostudomány elsőbbségéről szóló vitájába. Békés Enikő – érthetően – azokat az elméleteket ismerteti részletesebben, amelyek az orvoslás prioritása mellett teszik le voksukat, ilyen például Poggio Bracciolini, Giovanni Lippi di Arezzo és Leonardo Bruni hitvallása is. A 14. század második felében viszont már erősen közelít egymáshoz az orvostudomány és a filozófia, erre kiváló példákat találhatunk Marsilio Ficino, Paolo Toscanelli és Niccolò Vernia műveiben; ez utóbbi auktor állítása szerint az orvostudomány mint a természetfilozófia része, elvezethet bennünket Istenhez, míg a jog csak a „kevésbé nemes” politika komponense, viszont azt már Galénosz is kimondta, hogy a jó orvos jó filozófus is egyben.

A *test és lélek viszonya* címet viselő egység főként a platóni, az arisztotelészi, és az epikureus lélekfelfogás különbségeit elemzi az orvostudomány alakulásának tükrében. Kijelenti, hogy Galeottóra a Galénosz által némiképp módosított lélekértelmezés hatott, miközben Epikuroszt is üdvözli azért, mert bebizonyítván a lélek halandóságát, megszabadította az embereket a túlvilágtól való félelemtől.

A 15. század végén a lélek halhatatlanságáról heves vita bontakozott ki a neoplatonikus és az arisztotelianus hívők között. A lélek halhatatlanságáról szóló elméleteknek három fő irányvonala érvényesült erőteljesen: az első, averroesi gondolat szerint a lélek nem halhatatlan, mert csupán egyetlen közös intellektus létezik, de ebben az egyéni lélek nem osztozik. A másodikat Aphrodisziaszi Alexandrosz képviselte azzal a felfogással, hogy a lélek a testtel együtt meghal. A harmadik, Aquinói Szent Tamás elmélete pedig kimondta, hogy a lélek halhatatlan, és ezt a filozófia érvelésével be is lehet bizonyítani. Mindhárom elmélet nyilvánvalóan közelebb áll az arisztotelészi felfogáshoz, bár ezt Békés Enikő explicit módon nem jelenti ki, és közvetlen forrásmunkákra nem hivatkozik,

ellenben a filozófiatörténeti szakirodalmi hivatkozásokat részletekbe menően hozza.

A kötet következő egysége, *Az ókori irodalom szerepe a De doctrina szövegtestében*, Galeotto forráskezelési sajátosságairól szól. Több hazai és nemzetközi híró irodalomtörténész felhívta már arra a figyelmet, hogy Galeotto szokatlanul, meglehetősen sajátosságosan viszonyul a forrásaihoz, tudniillik az asztrológiai és orvosi téma kapcsán, azok mellett, illetve azok kiegészítéseképpen sűrűn citál antik szépirodalmi szöveghelyeket, ez pedig az auktor sokszínű műveltségéről tanúskodik. A monográfus nem tesz viszont említést arról, hogy ez a forráskezelési módszer nem egyedi jelenség: nem a Quattrocento idején és nem Galeotto volt az első, aki az interdiszciplinaritást mint módszertant alkalmazta, igaz, arról olvashatunk a kötetben, hogy Guarino iskolájában, ahol Galeotto is tanult, nagy szerepet kaptak a tananyagban Vergilius kommentátorai, tőlük átvehette ezt a fajta metódust. Viszont ki kell emelni, hogy habár a szerző már a tanulmány elején kifejti, hogy Galeotto munkáját nem egyszerű műfaji keretek közé szorítani, az értelmezés hagyományai egészen az antikvitásig nyúlnak vissza, és a Galeotto által alkalmazott módszer a kommentártörténeti hagyomány több jellegzetességét is magában hordozza. A kommentár mind műfaji, mind pedig irodalom- és tudománytörténeti szempontból egyfajta kánonként értelmezhető, ezért behatóbb vizsgálatát nem lehet elkerülni, illetve a recepciótörténetet sem hagyhatjuk figyelmen kívül: a témáról igen kimerítően szól például Rudolf Pfeiffer nagy-monográfiája, vagy Marianne Pade kommentártörténeti cikkekből álló gyűjteményes kötete.

Galeotto egyik kedvelt eljárása az antik mítoszok orvosi vagy asztrológiai értelmezése, szerzőnk többször is példaként hozza Phaeton történetét, amelyet Galeotto valós csillagászati jelenségekkel magyaráz: volt már példa arra, hogy a Nap letért szokott pályájáról. Egy másik ilyen jellegű interpretáció Proteus lányával kapcsolatos: ők azért örültek meg, mert szervezetükben túltengett a fekete epe, amely Galénosz alapján a melankólia és az elmebaj okozója.

Az asztrológiai gondolkodás megítélése a középkorban című fejezetben Békés Enikő a középkori asztrológia történetének összefoglalását tárja elénk, először a ptolemaioszi, az arisztotelészi, valamint az arab szerzők által közvetített tudomány képviselői, Szent Ágoston, Nagy Szent Albert, Aquinói Szent Tamás, Pierre d'Ailly alapján, akik lényegében elfogadták a csillagoknak az emberi szervezetre gyakorolt hatását, viszont a csillaghitet és a jóslást egyöntetűen elleneztek, minthogy azok több keresztény tanítással, például a szabad akarat eszméjével is ellentétesek voltak. A második fontos irányvonal a tudománytörténet ismertetésében a neoplatonista interpretáció bemutatása, amelyet Macrobius, Firmicus Maternus, Pico della Mirandola és Marsilio Ficino prezentált, hogy csak a legismertebb auktorokat említsük. Békés Enikő többször hangsúlyozza, hogy Galeotto korában az említett tendenciák nem különültek el oly élesen egymástól, mint ahogyan azt a korábbi szakirodalom kinyilatkoztatta. Rávilágít többek között arra is, hogy az asztrológia és a medicina egyaránt szerepelt az egyetemi tananyagban, sőt Krakkóban önálló asztrológiai tanszék is működött. Ekkortájt szinte minden uralkodói udvarban alkalmazásban állt egy vagy több asztrológus, akik elkészítették az uralkodó születési horoszkópját, előre jelezték az elkövetkezendő jelentőségteljes történelmi események időpontját és kimenetelét. Csakhogy a kortársak az asztrológusok tevékenységét sem ítélték meg egyformán: Ficino elfogadta ugyan a csillagok emberi testre gyakorolt hatásának elméletét, de támadta a jóvendölést. Pico della Mirandola elhatárolta magát az asztrológusok jóslatainak pontatlanságától, és elutasította a determinizmus téziséét. Galeotto felfogása a determinizmushoz állt közel, viszont foglalkozott az alkimiával és a mágiával is, amelyektől viszont Ficino teljes mértékben elszigetelődött. Galeotto a *De doctrinával* végeredményben elkerülte az ismételt eretnokség vádját, mégpedig azért, mert a lélek halhatatlanságát az egyház szellemiségének megfelelően, az arisztotelészi természetfilozófia szerint tárgyalta.

A következő fejezet a *Galeotto és Pietro d'Abano* címet kapta, és azt hivatott bemutatni,

hogy Galeottót milyen nagy mértékben befolyásolta a 13–14. században alkotó, a padovai arisztotelianus természetfilozófiai szemlélet atyjának tartott orvos-asztrológus. Békés Enikő leírja, hogy ezzel a kérdéskörrel részleteiben már foglalkozott Lynn Throndyke, aki a *De incognitis vulgo* és a *De doctrina* című műveket teljes egészében Pietro d'Abanóra vezeti vissza, és Galeotto értekezéseit az előbbi munkáira (vö.: a *Conciliator* és *Lucidator* néven emlegetett traktátusok) támaszkodó, nem túl eredeti, csapongó stílusban íródott kompilációkként jellemzi. Ezt a vonalat erősítette Graziella Federici Vescovini, aki kifejezetten Pietro d'Abanóval, a padovai természetfilozófiai gondolkodással és ezek arab, valamint középkori gyökereivel foglalkozott. A fenti két filozófiatörténész kutatásai alapján egyértelművé válik, hogy Galeotto Pietro d'Abanótól vette a következő tanokat: a Hold, a bolygók, és a bolygók együttállása hat az emberi testre, és ezek együttesen határozzák meg a születési képletet; minden bolygó rendelkezik a négy galénoszi alapminőséggel, amelyek hatnak az emberi alapminőségekre; az imágók hatnak a gyógyításban (ezt az elméletet szerzőnk a későbbiekben bővebben tárgyalja); az asztronómia és az asztrológia tárgya megegyezik; a mágia, úgymint a fiziognómia, a chiro-mantia és a talizmánmágia bevethetőek a gyógyításban; a bolygók sorrendjének meghatározása, és a Nap mint elsődleges bolygó szerepének fontossága. Pietro d'Abano tanainak további ismert követői voltak még: Biagio Pelacini da Parma és tanítványa, Michele Savonarola, aki személyesen ismerte Guarinót, így tanítványait, Janust és Galeottót is.

Az *Astrologia practica* a *De doctrinában* részleteiben értekezik arról, hogy az észak-italiai egyetemeken és a praktizáló orvosok körében az asztrológiai orvoslás a mindennapi gyógyítás részévé vált a 15. századra. A szerző ennek bizonyítására példákat is hoz: számos kéziratban maradtak fenn úgynevezett „zodiákus ember”-ábrázolások, nagy számban keletkeztek orvosi-asztrológiai kézikönyvek, amelyek gyakorlati tanácsokkal látták el az orvosokat (pl. hogy milyen bolygóállások esetén kell érvágást végezni), és külön felhívja ismét a figyelmün-

ket az uralkodói udvarokban ténykedő „hivatásos asztrológusok” jelenlétére. A fejezet végén kiemeli, hogy noha Galeotto írt is néhány jóvendőlést (pl. utólag felállította Augustus császár horoszkópját, vagy prognosztizálta, hogy Giovanni de' Medici nagy jövő vár, és való igaz, pápa lett belőle), arra semmi bizonyítékot nem talált, hogy Galeotto gyakorló asztrológusként működött volna. Az *Asztrológia a Mediciek környezetében* című fejezetben a szerző bizonyos művészettörténeti alkotásokat mutat be részletesen a Mediciek önreprezentációjának illusztrálására. Nincs tudomásunk arról, hogy Lorenzo de' Medici, vagy bármely Medici családtag hivatásos asztrológust alkalmazott volna, de hogy a család életében és uralkodói reprezentációjuk szempontjából milyen jelentős helyet foglalt el az asztrológia, azt számos, a család megrendelésére készült műalkotás jelenléte bizonyítja. Békés Enikő bemutatja, hogy a medicus-Medici metaforán túl széles körűen elterjedt a Quattrocento folyamán a Medici család három királyoként való ábrázolásának szokása. Ebben az időben a bibliai három királyokat gyakran asztrológusokként illetve mágusokként értelmezték, és mivel a Mediciek támogattak egy ún. Compagnia de Maghi nevű firenzei társaságot, a művészek őket, mint patrónusaikat gyakran festették meg a három mágus képében.

A *Nap szimbolikus jelentősége a De doctrinában* elnevezésű szakasz ismét tudománytörténeti összefoglalóval kezdődik, Békés Enikő az elméletek ismertetésénél a magyar álláspontot emeli ki. Kardos Tibor és Nagy Zoltán korábbi kutatásait részletezi, akik lényegében Galeottót a kopernikuszi tanok előhírnökeként határozták meg. Szerzőnk ezt a kijelentést túlzónak tartja, és vitatkozik elődeivel: véleménye szerint fontosabb Galeottót a saját kora kontextusában, a 15. századi reneszánsz Firenzei környezetében vizsgálni, ezért summázza a Galeottót befolyásoló tudományos vélekedéseket az ókori csillagászok tanain keresztül egészen a Mátyás udvarában ténykedő asztrológusok munkásságáig, amelyek mind-mind a Nap elsőbbségét hangsúlyozták a többi bolygóéval szemben. Hangsúlyozza ezen túl a Mediciek korában népszerűvé váló Hermész Trismegisztoz-kultusz nagy

horderejét: ez nem csupán Galeottóra, de a korszak összes filozófusára hatott, vegyük például Ficinót, aki szerint a világlélek a Napon keresztül fejtette ki hatását. Galeotto asztrológiai világlképének alaposabb megértéséhez kíván hozzájárulni a következő, *Manilius Astronomiacájának recepciója a De doctrinában* című egyesség: szerzőnk ennek az ókori műnek az alapján illusztrálja Galeotto determinista felfogását, és a fátumba vetett sztoikus hitét, amelyek minden művében visszatükröződnek. Az asztrológiai tárgyú költemény hatásainak részletezése során Békés Enikő nem csupán az európai, hanem a magyar vonatkozásait is ismerteti a recepció-történetnek mind filozófiai-asztrológiai, mind pedig poétikai szempontok alapján.

A tudománytörténeti témák fejtegetése után tér át a következő, *SCIENTIA SEXUALIS* címet viselő nagy fejezetre, amelyben először a szexualitás kontextusának megértésére szeretné irányítani a figyelmünket. A szexualitás mindekelőtt a test-lélek témakörbe ágyazódik be: azaz, hogy az egyes bolygók, bolygóállások, és ezek alapminőségei hogyan hatnak az ember fízológiájára, ezen belül pedig a szexualitására. A szerző két témát jár tüzetesebben körül az eddigiekhez hasonló módszert alkalmazva, tehát a tanulmányt tudománytörténeti áttekintéssel egészíti ki az ókortól kezdve egészen Galeotto korszakáig; a tárgyalt kérdések – a nemek közötti átváltozás és a szexuális gyönyör – tekintetében igen határozott elképzeléseket ismerhetünk meg. A *Caput XVIII. Sexus mutatio és a nemiségről alkotott orvosi nézetek* fejezetében újfent találkozhatunk Galeotto már ismert interpretációs módszerével, tudniillik, hogy orvosi magyarázatait az antik mítoszokból vett történetekkel gazdagította. Népszerű mítosz volt Teiresziászé, aki férfiből nővé változott, és ezáltal megtapasztalhatta, hogy a nők szexuális gyönyöre a férfiaknál nagyobb. Plinius Maior is írt a nemi transzmutáció lehetőségéről: a fenti két állítás a középkori elméletek szempontjából igen jelentős volt: az egynemű modell eszméje alapján ugyanis a nők lényegében a férfiaknál alsóbbrendűek, a testükben kevesebb hő képződik, így nem is alakulhattak ki teljesen a nemi szerveik, amelyek a férfiaknál igen, viszont

a női nemi szervek lényegében a férfi nemi szervek lenyomatai. A *Caput XIX. De coitu, coitus masculi* szakaszában Békés Enikő a már a téma bevezetésékor hangsúlyozza, hogy Galeotto tudatában volt a témaválasztás pikantériájának: ő maga tett ugyanis kísérletet a tárgykör aktualitásának igazolására. A homoszexualitásról is értekezett, ennek kapcsán szerzőnk kiemeli a tényt, hogy a homoszexualitás orvosi tárgyalása jelentősen eltért a társadalom korabeli erkölcsi-teológiai felfogásától, valamint hogy a témához való gyakorlati és elvi hozzáállás is jelentősen különbözött a reneszánsz Firenzében: látszólag igen szigorúan büntették, elviekben és a szokások alapján viszont hallgatólagosan megtűrték a városban a homoerotikus megnyilvánulásokat. Szerzőnk végkövetkeztetése: a *De doctrina* semmiképpen sem a teológiai-társadalmi kontextusba, hanem az orvostörténetbe illeszkedik, így tehát a korabeli közvélemény megítélése sem sújtotta oly negatívan; ráadásul a szexualitás orvosi és kultúrtörténet ismertetése együtt értelmezendő a lélekfilozófiai interpretációkkal: így Galeotto önmaga és a közönsége számára is legitimálta művét.

Mindezek után tér át Békés Enikő a következő nagy egységre (*A MEDICIEK ÖNREPREZENTÁCIÓJA ÉS A DE DOCTRINA PROMISCUA. A medicus-Medici hasonlat szerepe a műben és az orvos-uralkodó toposz története*), amelynek kisebb témáira már az előző fejezetekben halványan utalt, ez pedig a Mediciek hatalmi önkifejezése és a „társadalom orvosa az uralkodó” metafora története. Mindenekelőtt leszögezi, hogy a medicus-Medici párhuzam főként Cosimo il Vecchio és Lorenzo il Magnifico körül alakult ki, de maga a metafora már egyéb természetfilozófiai és politikaelméleti művekben is létezett, ez nem Galeotto találmánya, sőt ő maga hivatkozik antik forrásaira (Platón, Arisztotelész, Livius és Seneca). Ez a gondolat a társadalmat mint élő, organikus rendszert fogja fel, amelynek hibás működése betegségeket generál, a jó uralkodó pedig nagy tudású orvosként meggyógyítja, illetve szélsőséges esetben el is távolítja a beteg részeket és szerveket, hogy az egész egészségesen működhessen. A szerző ezután – ahogyan már megszokhattuk – ismer-

teti az organikus társadalom-felfogás antik és középkori hagyományait, különös tekintettel a Galeottót nagymértékben befolyásoló áramlatok tagolására. Így jutunk el ahhoz a Békés Enikő által fontosnak tartott felvetéshez, hogy hogyan határozzuk meg Galeotto *De doctrinájának* műfaját, de egyelőre a választ nem kapjuk meg. Szerzőnk csupán felkínálja a műfaj szempontjából lehetséges meghatározásokat: a mű a tudománytörténeti besorolások alapján ugyanúgy közel áll a természetfilozófiai értekezésekhez, mint a királytűkrökhöz, vagy éppen az orvosi traktátusokhoz. Ezzel talán arra céloz, amellyel a magam részéről teljesen egyetértek, hogy nem feltétlenül kell definiálni egy irodalmi alkotás műfaját, hiszen így egy sokszínű, tartalmas olvasmányt akarunk olyan szűk keretek közé szorítani, ahonnan akarva-akaratlanul, ilyen vagy olyan módon ki fog törni. A tanulmány írója a továbbiakban az orvos-uralkodó párhuzam megnyilvánulásának egyes példáit mutatja be a Mediciek önreprezentációjában szerepet játszó műalkotásokban: az egyik ilyen Botticelli *Sacra Conversazione* című képe, amelyen Szent Kozma és Damján orvosszentek portróját Lorenzo és Giuliano de' Mediciről mintázta a festő. Mindezek alapján szerzőnk felveti, hogy az orvos-uralkodó párhuzam az abszolutisztikus törekvéssel bíró hatalmasságok önreprezentációjában játszott kiemelkedő szerepet, így jutunk el a monográfia utolsó nagy fejezetéhez, amely már nem a *De doctrinát*, hanem Galeotto egy másik, Magyarországon igen népszerű művét tárgyalja, mégpedig azt, amely megfestette Hunyadi Mátyásnak mint ideális uralkodónak képét.

Az ideális uralkodó képe Galeotto de Egregie, sapienter, iocose dictis et factis című egység érzésem szerint csak lazán illeszkedik a többségében a *De doctrináról* szóló kötetbe, hiszen a szerző a tanulmány elején kifejezetten hangsúlyozza, hogy nem kíván Galeottóról monografikus igényű művet írni, mivel ezt már megtették előtte mások. Tény azonban, hogy mint az uralkodói reprezentációról szóló argumentáció is hangoztatja, az újabb, kis tanulmánynak minősíthető fejezet valóban összekapcsolható és párhuzamba állítható a Mediciek hatalmi önkifejezé-

sével. A szerző a *facetiae*-irodalom, a *dicta memorabilia* irodalmi hagyománya és a fiziognómia tradíciója felől közelíti meg a művet, minthogy az említetteknek is jelentős irodalomtörténeti háttere van. Műfajilag szintén nem besorolható, ugyanúgy, mint a *De doctrina*, hiszen több műfajhoz igen közel áll, például az *apothegma*-irodalomhoz, de akár a királytűkrökhöz, vagy a fiziognómiai traktátusokhoz is. Ami Békés Enikő szerint a *De dictis*t a többi hasonló értekezéstől megkülönbözteti, az a humor szerepének kiemelése: Galeotto Ciceróra és Macrobius *Saturnaliájára* hivatkozva ismételtén maga utal arra, hogy a tréfának már az ókorban rendkívüli jelentőséget tulajdonítottak: egy szellemes és talpraesett vezető jelleme nem nélkülözhetette a humort sem. Ezután szellemtörténeti ismeretetés következik a *facetiae*-irodalom jellegzetes középkori (pl. Szent Lajos, II. Henrik) és reneszánsz (Cosimo il Vecchio, akinek tréfiáról anekdota-gyűjtemény is készült) figuráiról, amelyet a később írók átruháztak az *urbanus* és az *udvari ember* karakterére is. A szerző Galeotto művének eredetiségét abban látja, hogy a szokások, életképek lefestése mellett bele tudta szőni a történetekbe a saját orvosi-asztrológiai és természetfilozófiai meggyőződését.

Az utolsó részben a *De dictis*ben előforduló fiziognómiai tanok ismertetését olvashatjuk, a szerzőtől megszokott alapos tudománytörténeti összefoglalással és képzőművészeti vonatkozásokkal bővítve. A fiziognómiának egy fontos aspektusát ragadja meg a szerző, mégpedig az eddigiekben már kiemelt uralkodói reprezentációt. A fiziognómia alapvető tétele, hogy az egyes lelki tulajdonságokhoz bizonyos fajta külső fizikai jellemzőket lehet társítani, ezáltal a külső megjelenésből következtethetünk a jellemre. Ez az állítás nem csupán a képzőművészeti ábrázolások során kap esszenciális jelentőséget, hanem azért is, mert királytűkörként az erénykatalógus része lesz: a jó uralkodó ismérve, hogy fiziognómiai tudása alapján észrevehesse, és leleplezhesse az őt körülvevő emberek jellemét. Mátyásról több olyan anekdota maradt fenn, amelyek a szellemessége mellett a jó uralkodó erényei között számon tartott kiváló emberismeretéről tanúskodnak.

Békés Enikő nagyívű tanulmánykötetének újdonsága, hogy az interdiszciplinaritás jegyében nem csupán Galeottónak a *De doctrinában* megmutatózó felfogását mutatja be, hanem az auktor portréjának részleges megfestése során ő maga is alkalmazza az egyes tudományterületek (filozófia, fiziognómia, asztrológia, orvoslás, stb...) összekapcsolását, amellyel tovább árnyalja a szerzőről kialakult képet. Jelentős eredménye továbbá, hogy a korábbi szakirodalom által másod-élvonalbelinek, „Mátyás király udvari bohócának” tartott Galotto Marzio szerepét újradefiniálja, és bebizonyítja, hogy a reneszánsz auktornak, Janus barátjának és Guarino tanítványának a természetfilozófiai gondolkodásban, az orvoslásban és az asztrológiai tanok közvetítésében sokat köszönhet a reneszánsz irodalomtörténet és a magyarországi latinság.

DALLOUL ZAYNAB

Gömöri György, A rejtőzködő Balassi, Ariadne könyvek, Kolozsvár, Korunk Komp-press, 2014, 219 p.

Gömöri György lengyel vonatkozású írásai tanulságos forrásfeltárások: szóljanak akár Jan Sienińskinek a Balassákkal összefonódó életútjáról, akár a Balassa János halálára epicediumot író Jan Bielskiről, akár Bekes Lászlóról, aki levélben számolt be – eddig egyetlen ilyen lengyelországi forrást ismerünk – Balassi Bálint haláláról, akár Balassi Bálint és Wesselényi Ferenc kapcsolatáról, akár az 1590-ben Balassi (lengyel pénzen felfogadott) kisebb lovas hadseregéről, akár Sebastian Grabowieckiről. Ezek a kötet kiemelkedően legjobb írásai.

Tény, hogy Gömöri kutatásai nélkül lényegesen kevesebbet tudnánk Balassi utolsó lengyel útjáról is, kiváltképpen a költő itteni kapcsolati hálójáról. Ugyanakkor az is tény, hogy a szerző esetenként ragaszkodik olyan régebbi szakirodalmi megállapításhoz (Eckhardt), amely kevésbé valószínű, mint pl. Célia és Wesselényiné Szárkándy Anna azonosítása. Az ilyen érvek nehezen vehetők komolyan: „Wesselényiné Szárkándy Anna (Bekes Gáspár özvegye) abban a korban lehetett, amikor az asszonyok

kettőzött érdeklődéssel reagálnak minden férfi figyelmére – s hogyan állhatott volna ellent a férfias, művelt, ráadásul személyes versekben magasztaló magyar vendégnek?” A kérdésnek később a szerző egy egész tanulmányt szentel (*Anna örök, azaz még egyszer Balassi Bálint Céliájáról*), amelyben egy általam felállított hipotézist vitat.

Nem szeretném a szerepeket összecserélni: recenziót írok, nem vitairatot. Minden eltérő véleményt tiszteletben tartva, úgy gondolom, Célia személyét kellő bizonyossággal sem Eckhardt-nak, sem nekem, sem másnak nem sikerült kideríteni, hipotézisek vannak, ezek közül a Célia = Szárkándy Anna kevésbé valószínű. Az sem bizonyítható, hogy a Célia-versek mind Lengyelországban íródtak volna. Gömöri véleménye egyébként mintha változna a kérdésben. Míg két, időben korábbi cikkében egyértelműen a fenti azonosítást és a Célia-versek lengyelországi geneziséét vallja, könyvemről írt (e kötetbe beválogatott) megtisztelően dicséret hangvételű recenziójában már engedékenyebb: „Másképp az a tény, hogy a Célia-versek egy része már Balassi Lengyelországba menetele előtt íródott (...)” (193) *nyilván nem ugyanaz*, mint hogy: „(...) szinte bizonyosra vehető, hogy a Célia-versek igenis Lengyelországban születtek.” (93)

A Balassa-kódex 138–139. oldalán található egy *BÁTHORI* akrosztichonú, majd közvetlen utána, a 140–141. oldalon a *Segétségül hilak téged* incipitű vers. Eckhardt egyiket sem vette fel a Balassi kritikai kiadásba, megoldását máig konszenzus övezi. Gömöri feltételezi, hogy az első vers Balassié, a második esetleg Báthory András bíborosé. Elképzelhető, de – Gömöri is így gondolja – nem bizonyítható.

Sir Philip Sydney magyarországi kapcsolatairól tudhatók nagy részét is a szerző kutatásainak köszönhetjük. Különösen érdekes (akár csak a lengyel viszonyokról szóló tanulmányban) a kapcsolati hálók felrajzolása, Bécs–Itália–Erdély korabeli értelmiségi elitjének (a Páduát járt protestáns humanistáknak) sajátos összefonódása. Languet egy Sydneynek írt, latin nyelvű leveléből Gömöri értékes adatot bont ki: Sydney ismerte Balassa Jánost, s talán fiát, Balassi Bálintot is.

Purkircher György Sidneyhez intézett leve-